

KLAAS BOM

EEN ANDERE MODERNITEIT

Blaise Pascal

over voelen, denken en liefhebben

Boom

INHOUD

Inleiding – Pascal en de moderniteit 7

DEEL I – PASCALS ENGAGEMENT 15

1. Mensen rond Pascal 17
2. De leegte 29
3. Onder de jansenisten 41
4. Pascal als schrijver 51

DEEL II – ‘HET HART HEEFT ZIJN EIGEN REDENEN WAAR DE REDE NIETS VAN WEET’ 65

5. Zintuiglijke kennis 69
6. Kennis van het verstand 81
7. Kennis van het hart 95
8. Willen en kennen 107

DEEL III – ‘LEER NU EENS DAT DE MENS DE MENS ONEINDIG OVERSTIJGT’ 121

9. Genade en de drie ordes 123
10. Grandeur en misère 135
11. Het lichaam 151
12. Ik 165

DEEL IV – PASCALS ANDERE MODERNITEIT 179

13. Pascals alternatief 181

14. Over de betekenis van Pascals werk 193

Naschrift 209

Dankwoord 213

Bibliografische aantekeningen 215

INLEIDING

Pascal en de moderniteit

Jarenlang was *un pascal* de uitdrukking die men in Frankrijk gebruikte voor een biljet van 500 frank. Op beide zijden van het geelbruine biljet staat een afbeelding van de veelzijdige wetenschapper en schrijver Blaise Pascal (1623-1662). Het verscheen in 1969 en bleef in omloop tot 1997, langer dan alle andere biljetten van de serie. Het illustreert de plek die Pascal inneemt in de canon van de Franse cultuur. Het Franse verhaal over Pascal als wonderkind is gebaseerd op zijn levensbeschrijving door zijn zus Gilberte. Pascal blinkt als kind uit in de wiskunde, en als jongeman maakt hij naam met zijn proeven over luchtdruk. Maar hij is ook het literaire talent achter de *Lettres provinciales* en de diepzinnige denker van de *Pensées*. In zijn brieven ontpopt hij zich als spirituele gids. Dat alles komt tot stand in een leven waarin de pijn het werken steeds vaker onmogelijk maakt en dat maar 39 jaren zou duren.

Pascals invloed beperkt zich echter niet tot de canon van de Franse cultuur. Sinds de herontdekking van zijn *Pensées* in de negentiende eeuw heeft met name die verzameling aantekeningen ook buiten Frankrijk enthousiaste lezers gevonden. Dat is opvallend, want veel van Pascals tijdgenoten, ook zij die in hun tijd bekender en gevierder waren dan hij, zijn vergeten. Bovendien hebben toonaangevende

denkers zich kritisch uitgelaten over Pascal. Voltaire noemt hem een ‘sublieme misantroop’ en concludeert dat ‘een paar jansenisten [Pascals] superieure verstand bedorven hebben’. Ook Nietzsche, die Pascals eerlijkheid en scherpe schrijfstijl waardeert, vindt dat hij de mens uiteindelijk vervreemdt van het werkelijke leven.

Pascal als natuuronderzoeker en uitvinder van onder andere de rekenmachine past helemaal in ons beeld van de vooruitgang die men in de zeventiende eeuw in Europa doormaakte. Terwijl belangrijke moderne auteurs Pascals gedachten over de mens achterhaald vinden, zijn het juist die gedachten over de mens, die grotendeels zijn terug te vinden in de *Pensées*, die vanaf de negentiende eeuw blijvend worden gelezen en voor velen een bron van inspiratie zijn. Er is iets bijzonders aan de relatie tussen Pascal en de nieuwe tijd waaraan hij zelf zo bijzonder bijdraagt. Dat bijzondere van Pascal, waardoor hij niet in een hokje te plaatsen is, komt ook tot uiting in zijn leven, dat in deel 1 van dit boek vanuit verschillende perspectieven wordt belicht.

De stelling van dit boek is dat Pascal een eigen visie op de nieuwe tijd heeft ontwikkeld, die afwijkt van de moderniteit waaraan wij gewend zijn en die ons door de Verlichting is doorgegeven. De andere moderniteit die Pascal in zijn werk voorbereidt, helpt niet alleen om de belangstelling voor Pascals werk te begrijpen, maar ook om de relevantie van Pascals perspectief voor onze tijd te gaan zien.

Pascal en het klassieke beeld van de moderniteit

De zeventiende eeuw wordt vaak aangeduid als de ‘vroeg-moderne tijd’. Daarmee worden de culturele ontwikkelingen van deze tijd als een voorbereidende fase van de daaropvolgende moderniteit gepresenteerd. Op zichzelf hoeft dat

niet problematisch te zijn, als de term ‘moderniteit’ wordt opgevat als ‘nieuwe tijd’. De moderniteit is voor velen echter synoniem voor de Verlichting, of in elk geval zeer nauw verbonden met die ontwikkeling. Het gedachtegoed van de Franse Revolutie en de uitwerking daarvan door Kant zijn dan filosofisch gezien beeldbepalend voor wat de moderniteit genoemd wordt. Dit beeld domineert de klassieke periodisering van de Europese (cultuur)geschiedenis en heeft grote gevolgen voor ons begrip van de ontwikkelingen in de zeventiende eeuw.

Het boek dat ik tijdens mijn studie moest lezen als inleiding op de moderne filosofie was een typerend voorbeeld van die klassieke benadering. Jacob Klapwijk laat in *Oriëntatie in de nieuwe filosofie* het hoofdstuk over de Verlichting, die hij in de zeventiende en achttiende eeuw ziet ontstaan op de Britse eilanden bij Locke, Berkeley en Hume, voorafgaan door een hoofdstuk getiteld ‘Het sciëntistisch rationalisme’. Dat zeventiende-eeuwse rationalisme van Descartes, Spinoza en Leibniz vormt volgens hem de brug tussen de Renaissance en de Verlichting. Gewild of ongewild schildert Klapwijk hiermee een perspectief op de zeventiende eeuw dat helemaal bepaald wordt door de daaropvolgende Verlichtingsmoderniteit. Alles wat niet duidelijk aan de Verlichting kan worden gerelateerd, wordt daardoor minder belangrijk, of in elk geval afwijkend. Het roept bovendien het vreemde beeld op dat filosofen niet primair met tijdgenoten in gesprek zijn, maar vooral bezig zijn met het bedienen van degenen die na hen komen. De klassieke benadering draagt er eveneens toe bij dat de kritiek op de moderniteit, die in de tweede helft van de twintigste eeuw steeds sterker gaat klinken, ook van toepassing wordt geacht op de vroegmoderne tijd. Belangrijke elementen van de postmoderne kritiek zijn echter al door vroegmoderne denkers verwoord.

Geheel in overeenstemming met dit sterk op de Verlich-

ting gerichte beeld van de zeventiende eeuw heeft de westerse filosofie Descartes' denken de afgelopen eeuwen in het centrum geplaatst. Maar in de zeventiende eeuw was Descartes nog niet de held van filosofen en denkers die hij door de Verlichtingstraditie is geworden. Descartes' filosofie was onderdeel van een breed debat, waarin hij een invloedrijke maar niet onomstreden stem was. Dat Descartes met name in de negentiende eeuw in Frankrijk zo bepalend werd voor het zicht op de zeventiende eeuw, heeft een negatief effect gehad op de filosofische waardering voor het denken van Pascal. Victor Cousin, die in de negentiende eeuw Pascals *Pensées* opnieuw onder de aandacht brengt, ziet hem vooral als een volgeling van Montaigne. Met zijn sceptische benadering wijst Pascal Descartes' helderheid af, aldus Cousin, die bovendien duidelijk maakt dat dit geen compliment is voor Pascal. In de loop van de twintigste eeuw zou een veel genuanceerder beeld ontstaan van de verhouding tussen Descartes en Pascal, maar die relatie blijft centraal staan in Pascals receptie in Frankrijk. De bekende godsdienstfilosoof en Descartes-kenner Jean-Luc Marion geeft in de jaren tachtig en negentig van de twintigste eeuw opnieuw een impuls aan de vergelijking tussen deze twee denkers, die dit keer positief uitpakt voor Pascal. De kritiek op Descartes die Marion in de *Pensées* verwoord ziet, sluit naadloos aan bij zijn eigen kritiek op de moderniteit.

De dominantie van het Verlichtingsperspectief verklaart waarom Pascal geregeld wordt neergezet als niet-modern denker, als een buitenbeentje, of soms zelfs expliciet als niet-filosoof. Dit perspectief, dat in de hand wordt gewerkt door de klassieke periodisering, is echter te beperkt. Er is meer ruimte nodig om zowel Pascal als veel van zijn tijdgenoten recht te doen. Het zou al veel helpen als Verlichting en moderniteit duidelijker van elkaar worden onderscheiden. De Verlichting, met Kant als belangrijk ijkpunt, die